

Aina BLINKENA

*Latviešu valodas institūts***ADJEKTĪVI G. MANČEĻA VĀRDNĪCĀ „LETTUS“ (1638)**

Senākie leksikogrāfiskie avoti ir nepārvērtējami nozīmīgi valodas pieminekļi, kas dod liecības par sava laika valodas vārdu krājumu, vārdu gramatiskajām formām, semantiskajām un bieži vien arī par stilistiskajām īpatnībām, par šo vārdu saistījumu ar citiem vārdiem un citu valodu vārdu atbilstēm. Šīs vārdnīcas liecina arī par vārdnīcas autora lingvistisko kompetenci, viņa vārdu atlasē un raksturošanas principiem. Vārdnīcām ir arī liela kultūrvēsturiska vērtība un ne tikai lingvistiska vērtība, jo vārdnīcas atspoguļo laikmeta vēsturisko un kultūras situāciju, raksturo sabiedrības sociālo sastāvu un attiecības, etnogrāfisko vidi, kontaktus ar citām valodām u. tml.

Vācu tautības mācītāja Georga Mančeļa (Georgius Mancelius, 1593.–1654.) vācu-latviešu vārdnīca „Lettus“<sup>1</sup> ir pirmais latviešu leksikogrāfiskais darbs; tas iespiests 1638. gadā.

Latviešu literārās valodas vēstures hronoloģiskās pētīšanas iniciators A. Ozols uzskatīja, ka „pašreizējā valodas attīstības stāvoklī aprakstoši salīdzināmā metode literārās valodas vēsturē lietojama retrospektīvi. Tas nozīmē, ka salīdzinājums pašreiz var būt objektīvs un efektīvs, tikai salīdzinot pētījamo tekstu valodu ar mūsdienu latviešu literārās valodas normām“<sup>2</sup>.

Tagad, kad izstrādāta latviešu literārās valodas gramatika<sup>3</sup>, iznākusi astonešējumu „Latviešu literārās valodas vārdnīca“<sup>4</sup>, ir iespējams salīdzināt iepriekšējo rakstu valodas posmu un mūsdienu valodas faktus, noteikt, kurās parādībās izpaužas faktu stabilitāte, kas bijis mainīgs un kāds tieši ir šo pārmaiņu virziens. Grūtāk jau ir noteikt pārmaiņu cēloni, jo parasti valodas attīstību vienlaikus ietekmē vairāki faktori – valodas iekšējās attīstības likumības, kontaktvalodu ietekme, sociāli, ekonomiski un psiholoģiski faktori.

<sup>1</sup> Lettus. Das ist Wortbuch / Sampt angehengtem Täglichen Gebrauch der Lettischen Sprache; Allen und jeden Außheimischen / die in Churland / Semgallen und Lettischem Lieflande bleiben / und sich redlich nehren wollen / zu Nutze verwertigt / durch Georgium Mancelium Semgall. der H. Licentiatum c, Erster Theil. /.../ Gedruckt vnnnd verlegt zu Riga / durch GERHARD Schröder / Anno MDCXXXVIII.

<sup>2</sup> A. Ozols, Raksti valodniecībā, Rīgā, 1967, 459.

<sup>3</sup> Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I–II, Rīgā, 1959–1962.

<sup>4</sup> Latviešu literārās valodas vārdnīca, I–VIII, Rīgā, 1972–1996.

Salīdzinot mūsdienu valodas materiālu ar senākajiem materiāliem, redzam konkrētās pārmaiņas, kas ļauj izdarīt arī kādus secinājumus par mūsu rakstu valodas leksikas, vārddarināšanas un semantikas attīstību.

G. Manceļa vārdnīcas plašāku raksturojumu devusi D. Zemzare<sup>5</sup>. Viņa norāda, ka vārdnīcu Mancelis sastādījis 17. gs. 30. gados, strādājot Tartu universitātē par profesoru, un ka vārdnīca domāta kā palīgs cittautiešu atnācējiem, lai piesavinātos latviešu valodu<sup>6</sup>. D. Zemzare raksturo vārdnīcā lietoto rakstību, vārdnīcas sastādīšanas principus, vārdu – galvenokārt lietvārdu – atvasinājumu tipus un nozīmju variācijas, kā arī citu valodu ietekmes, proti, aizguvumus no citām valodām.

Šajā rakstā uzmanība veltīta tikai vienas vārdšķiras vārdiem – adjektīviem, aplūkojot tos kā no formas, tā nozīmju viedokļa.

Vārdnīcā minēti 264 latviešu adjektīvi. Salīdzinājumā ar divām citām 17. gs. vārdnīcām – 1685. gadā sarakstīto J. Langija<sup>7</sup> un K. Fīrekera<sup>8</sup> vārdnīcu – vārdu daudzuma ziņā Manceļa vārdnīca ieņem vidus pozīciju: J. Langija vārdnīcā ir 375, K. Fīrekera vārdnīcā 204 adjektīvi.

Vārdnīcā „Lettus“ minētie adjektīvi pamatos atbilst arī mūsu dienās lietotajiem adjektīvu darināšanas modeļiem un leksēmām, taču ir arī atšķirības. Salīdzinājumā ar mūsdienās lietotajiem adjektīviem vārdnīcā fiksētie nereti šķiet atšķirīgi tieši ortogrāfijas dēļ, jo dažkārt nav nošķirti, piemēram, balsīgie un nebalsīgie līdzskaņi, kā *nohx* (= nogs) 37 vai *ceekahtz* (= ciekāds) 121. Kaut arī tieši Mancelis bija tas, kurš centās latviešu ortogrāfijā iedibināt zināmas likumības, viņa praktiskajā rakstībā ir visai daudz nekoncekvenču un arī iespiedumkļūdu; bieži vēl sastopam burtu *x*, kas apzīmē gan līdzskaņu savienojumu *ks* (*trax* ‘doll’ 48), gan *gs* (*nohx* ‘bloß’ 37, ‘nacket’ 129). Plato e Mancelis pēc iespējas apzīmē ar burtu *ā* (*wāssāls* 65, *dsālltāns* 78); konsekvences nav /s/ resp. /ss/ apzīmēšanā vārda vidū un beigās – gan ar *s*, gan ar *ss*, gan ar *ß*: (*Dsießlains* 18, *pateeß* 199, *pa=tumss* 60, *leeß* 120), tāpat konsekvences nav priedēkļa un negācijas atdalīšanā ar biedruzīmi, piem., *nhepateeß* 56 un *nhe=sajemmięs* 21, *pa=tumss* 60 un *paballts* 206 u. c. Skaņas /m/ apzīmēšanai nereti lietota burtkopā *mb*, piem., *tumbs* 49. Lai nodrošinātu tulkojamā adjektīva precīzāku izpratni, G. Mancelis nereti vācu vārdam pievieno tā latīnisko ekvivalentu, piem., *wahr*, *certus* – *teess* 199, *sparig*, *parc* – *siews*, *siexts* 171, *langsam*, *tardus* – *kuhtris* 111. Nepietiekami pārzinādams latviešu valodas sinonīmijas iespējas, Mancelis vienu un to pašu latviešu valodas adjektīvu mēdz izraudzīties par ekvivalentu vairākiem vācu vārdiem, piem., ar vārdu *barrgs* tulko *unfreundlich* 65, *grausam* 79, *grimmig* 80, *rauh* 140, *streng*

<sup>5</sup> D. Zemzare, Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam), Rīgā, 1961.

<sup>6</sup> Turpat, 11.

<sup>7</sup> Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku, Pēc manuskripta fotokopijas izdevis un ar apcerējumu par Langija dzīvi, valodu un rakstību papildinājis E. Blese /.../ Rīgā, 1936 (saīsināti – Lj.).

<sup>8</sup> T. G. Fennell, Fürecker's dictionary: the first manuscript, Rīgā, 1997 (saīsināti – F.).

178, *wütig* 215; ar *kuhtris* tulko *faul* 58, *hinlässig* 92, *langsam*, *tardus* 111, *träg* 186 (*Esel* – *kuhtris lohps* 55).

Visai veiksmīga šķiet adjektīvu atlase – ir, piemēram, nosauktas visas galvenās krāsas, pat to nianšes (*balts*, *dzeltens*, *melns*, *sarkans*, *sirms*, *zaļš*, *zils*, pat *pabalts*, *pasarkans*, arī *raibs*). Mancelis vēl nedod aizguvumu *brūns*, bet vācu vārdam *braun* dod atbilstmi *ruds* 39 vai *bērs* (*Bährs* = *sirrgs* ‘braun Pferd’ 39); mūsu dienās adjektīvu *brūns* un *bērs* nozīmes tiek diferencētas – vārdu *bērs* parasti attiecina tikai uz zirgu spalvas krāsu. Vārdnīcā ir arī nozīmīgāko dimensiju un kvalitāšu apzīmējumi (*liels*, *mazs*, *augsts*, *zems*, *ass*, *akls*, *kurlis*, *garš*, *īss*, *plāns*, *biezs*, *šauris*, *plats* u. c., arī *labs*, *ļauns*, *dižans*, *brīnisks*).

Var izteikt cieņu pret G. Manceļa prasmi pēc iespējas atteikties no ģermānismiem, resp., tiešu vācu valodas aizguvumu ieviešanas, un spēju atrast vācu vārdiem atbilstošus latviešu valodas ekvivalentus, piemēram, tagad sarunvalodā bieži lietotā *feins* vietā kā ekvivalentu vācu adjektīvam *fein* Mancelis dod *dižans* 58; attiecīgi vācu *frisch* Mancelis tulko ar *sweiks* un *wässäls*, arī *liexmis* 65 (vēlāk gan sarunvalodā kā neliterārs barbarisms ienāk arī *frišs*). No vācu valodas aizgūtu vārdu adjektīvu vidū ir maz – tie visi vairāk vai mazāk vēlāk iekļāvušies literārajā valodā: *brīvs* – *frey* (Manceļa rakstījumā *brīe* 64, kur viduslejasvācu skaņu kopa *vr* pārveidota par *br* un, pievienojot aizgūtajam vārdam galotni, iestarpināts *v*<sup>9</sup>; gan ar citu nozīmi nekā mūsu dienās Mancelis dod adjektīvu *slimms* ‘bloß, arg’ 22, 39; vārdnīcā sastopam arī adjektīvu *kantiegs* ‘eckicht’ 50, tāpat *sesch* = *kantiegs* ‘sechs=eckicht’, *trieß* = *kantiegs* ‘drey=eckicht’ 50.

Pēc morfoloģiskā resp. derivatīvā modeļa lielākā daļa Manceļa minēto adjektīvu ir vai nu primāri, vai atvasināti ar konsonantiskajiem sufiksiem. No primārajiem minami, piem., *ass* 152, 157, *beess* 47, *ceets* 47, *illgs* 85, *ihss* 109, *jaux* 23, *kluss* 164, *klibbs* 91, *labbs* 58, *lihx* 38, *leeß* 120, *plix* 37, *rudds* 39, *zills* 36 u. c.

Virksne adjektīvu ir atvasinājumi ar konsonantiskajiem sufiksiem *-j-*, *-l-*, *-m-*, *-n-*, *-r-*, *-v-*<sup>10</sup>. Daudziem vienzilbīgajiem adjektīviem, kam galotnes *-s* priekšā veidojas līdzskaņu kopa, kas nav ērta izrunā, Manceļa vārdnīcā starp sakni resp. celmu un galotni ir *i* skaņas iespraudums. Tādi ir adjektīvi *acklis* 37, *tschacklis* 29, *kupplis* 107, *kurlis* 181, *liexmis* 65, *leppnis* 24, *ghrāsnis* 92, *ghuddris* 22, *krahßnis* 23, *nicknis* 22, *drähgnis* 59, *durnnis* 206, *räßnis* 47, *stippris* 174, *stinngnis* 175, *ruppjis* 80, *taißnis* 50, *wahjis* 163. Daļa šā tipa adjektīvu formāli un semantiski atbilst mūsdienās lietotajiem: *dziems* 114, *mähms* 179, *rahms* 65, *sihws* 99, *sirms* 79, *schaurs* 53, *tizls* 110 (atšķirības, protams ir ortogrāfijā); mūsdienām neparasts ir ar sufiksu *-j-* darinātais adjektīvs *pakkaļsch* 216, kas mūsdienu literārajā valodā aizstāts ar atvasinājumu *pakaļēj(ai)s*.

<sup>9</sup> K. Karulis, Latviešu etimoloģijas vārdnīca, I, Rīgā, 1992, 146.

<sup>10</sup> A. Blinkena, Viena iezīme latviešu valodas adjektīvu formu un nozīmju attīstībā, – Veltījums akad. Jānim Endzelīnam, Rīgā, 1972, 373–388.



Daži ar sufiksu *-j-* veidotie adjektīvi, kas cēlušies no kādreizējiem *u*-celma<sup>11</sup> adjektīviem, Manceļa vārdnīcā doti bez galotnes *-s* (ortogrāfijas nepilnības vai autora izpratnes nepilnības dēļ); vārda beigās ir tikai šņācenis (burtkopa *sch*): *disch* 80 (-žs), *drohsch* (-šs) 64, *gausch* (-žs) 88, *ghaisch* (-šs) 83, *dumsch* (-jš) 164, *slappsch* (-jš) 130 (arī *slappjis* 202), *spohsch* (-žs) 77, *swesch* (-šs) 25, *tuksch* (-šs) 111.

Vairāki no šādiem adjektīviem doti bez attiecīgās skaņu mijas, kā tos joprojām lieto dažās izloksnēs: *dzillsch* 185, *miels* 208, *zallsch* 80; arī *appalsch* (no *apvalus*) 108. Izlokšņu varianti atspoguļoti adjektīva *tumšs* formās: *tumbs* 49, *tümbs* 49, *tumß* 60, turklāt ar norādi, ka *tümbs* resp. *tümß*) ir no Valles un Sērpils. Norādes par vārda lietošanas vietu ir arī dažiem citiem adjektīviem, piemēram, norādīts, ka *sweiks* ar nozīmi 'fresch, gesund' lieto pie Lietuvas robežas.

14 adjektīvi ir seni deverbāli atvasinājumi ar izskaņu *-ts*; te pieder adjektīvi *auxts* (=augsts) 'führnehm' 68, 'hoch' 92, *auxts* (=auksts) 'kalt' 98, *ballts* 206, *ceets* 85, *gruhts* 164, *karrsts* 90, *pickts* 65, *ruhktc* (=rūgts) 35, *siexts* 99, *salltc* (=salts) 98, *sildts* (silts) 201, *skaists* 220, *swāhts* 90, *skiests/schkiests* 113.

No sufiksālajiem atvasinājumiem Manceļa vārdnīcā visvairāk pārstāvēti atvasinājumi ar piedēkli *-īg-* – tādu ir 49; starp tiem ir 10 prefiksāli sufiksālo atvasinājumu ar priedēkliem *ap-* (*apdohmiegs* 168), *bez-* (*beßspehciegs* 'unkräftig' 106, 'krafftloß' 106, 'kranck' 107, 'unmächtig' 119, 'unvermögen' 126); *beßprahtiegs* 'unvernünftig' 184, 'aberwitzig' 212, *beß=pratiegs* 'Aberwitzig' 15, 'unverständlich' 174), *pa-* (*pateitciegs* 45, *paceetiegs* 49), *pie-* (*peejemmiegs* 'gefellig' 71, 'genehm, angenehm' 73, *peemanniegs* 'erfahren, peritus' 57, *peetitciegs* 'getrew' 75, 'trewlich, fidus' 189), *sa-* (*sajemmiegs* 'unangenehm' 21, *nhe=sajemmiegs* 'unbegreiflich' 79).

7 no atvasinājumiem ar piedēkli *-īg-* doti ar priedēkli/negāciju *ne-* (koprakstījumā vai ar biedruzīmi: *nheapdohmiegs* 45, *nhederriegs* 182, *nhekauniegs* 221, *nhelaimiegs* 190, *nhe=peejemmiegs* 129, *nhe=sajemmiegs* 21, *nhespehciegs* 126.

Manceļa vārdnīcā ir šādi bezpriedēkļa atvasinājumi ar *-īg-*: *augliegs* 66, *bailiegs* 21, *behrniegs* 101, *breesmiegs* 154, *brihniegs* 214, *ceeneegs* 208, *cillweceegs* 124, *debeskiegs* 91, *derriegs* 182, *dußmiegs* 221, *ghohdiegs* 66, *kantiegs* 50, *kauniegs* 151, *laimiegs* 77, *laxtiegs* 64, *lohciegs* 34, *mieliegs* 93, *mohdriegs* 198, *muhzchiegs* 55, *peeniegs* 124, *plehsiegs* 142, *prahtiegs* 174, *preetceegs* 65, *redsiegs* 168, *spehciegs* 106, *spittaliegs* 26, *titciegs* 76, *schehliegs* 27, *wehliegs* 128, *willtiegs* 118, *schaubiegs* 200.

Ar izskaņu *-īgs* ir arī 4 no 8 salikteniem: *Allkadeewiegs* 15, *sirrtczehliegs* 27 (to mūsu dienās lieto apgrieztā komponentu secībā – *žēlsirdīgs*), *sesch=kantiegs* 50, *trieß=kantiegs* 50.

Samērā lieka adjektīvu grupa ir ar piedēkli *-ain-*; to ir 25. Tā kā parasti atvasinājumi ar *-ain-* nosauc kādas parādības piemēri lielā daudzumā, šos adjektīvus mēdz atvasināt no lietvārda daudzskaitļa ģenitīva, tāpēc izskaņas priekšā mūsdienu latvie-

<sup>11</sup> P. Vanags, Baltu *u*-celma nomenu refleksi vecākajos latviešu rakstos, Rīgā, 1990, 12 skk.



šu literārajā valodā tajos ir skaņu mija, ja adjektīvs atvasināts no *ja-* vai *i-*, vai *ē-*, vai līdzskaņu celma lietvārda. Manceļa vārdnīcā šī skaņu mija ne vienmēr parādās, jo izmantotas dialekta formas, piem., *Assinains* 38, *ackminains* 175, *dubblains* 98, *meezains* 'miežains' 74, *uhdenains* 202, *zalains* 79, *sacknains* 215, *watains* 'wāšains' 151. Vairums šo atvasinājumu atbilst mūsdienu formām, piem., *Dzieflains* 31, *kallnains* 31, *lappains* 37, *mahlains* 116, *mattains* 82, *miglains* 131, *puhkains* *sallmains* 178, *spallwains* 58, *smillschains* 149, *schkirrbains* 145, *waskains* 198, *zwirgzdains* 102.

No mūsdienu latviešu literārajā valodā pazīstamajām leksēmām atšķirīgas ir adjektīvi *kassains* (gründig 80, krätzig 107, schäbig 151), *laxtains* (geil 75)/*laxtiegs* (frech oder geil 64, arī ME II, 416), *naizains* (gründig, schäbig 151, ME II, 690), *ruhkains* (rauh, haarechtig 140, ME III, 568); pirmos 3 tagad pazīst ar izskaņu *-īgs*, pēdējo vairs nemēdz lietot. Ir arī bezpiedēkļa atvasinājums *attwārs* 251, kura vietā tagad lieto divdabi *atvērts*.

9 atvasinājumi ir ar izskaņu *-ens* (*-āns*): *dzeltāns* 78, *ghluddāns* 76, *lihdzāns* 50 (arī *nhe=lihdsāns* 140), *mihlāns* 117, *remdāns* 114, *salldāns* 180, *släppāns* 90, *warrāns* 116; no tiem mūsu dienās nelieto *mīlens*, ko ME II, 644 dod no Manceļa un Fīrekera vārdnīcām.

Ar izskaņu *-īšks* (arī ar *i* iespraudumu galotnē) ir 5 adjektīvi: *brihnisks* 219, *deewisks* 78, *seewiskis* 'ewibisch' 204, *wihriskis* 'Mannlich' 121, *tehwiskis* 'Väterlich' 192. Savādā kārtā Mancelis nav vārdnīcā ietvēris adjektīvu *dienisks/dienišķs* 'täglich', kas sastopams jau kopš pirmajiem tēvreizes tulkojumiem un Mancelim nevarēja būt nepazīstams. Manceļa vārdnīcā neparādās arī atvasinājumi ar *-išķ(īg)-*, kas atbilstu liet. *-iška*-<sup>12</sup> vai *radies*, kontaminējoties *-isk-* ar *-īg-* un pievienojoties līdzskaņu mijai (*sk>šk*)<sup>13</sup>.

Pa trim atvasinājumiem ir ar izskaņu *-ējs* (*-eis*) *appakschkeis* 195, *pehdeis* 91, *widdeis* 125 un *-ans/-gans*: *ballghans* 37, *dischans* 58 un *sarrkans* 145. Atsevišķus adjektīvus veido iespējamie slāviskie aizguvumi *gattaws* 31 (ME I, 609, citādi K. Karulis<sup>14</sup>), *nabbags* 22, *swabbads* 114.

Virknei vācu valodas adjektīvu vārdnīcā nav vārdšķiriski korespondējošu tulkojumu; tie aizstāti ar adverbiem, divdabjiem vai perifrastiskiem skaidrojumiem, piem., *sterblich* – *mirrstams* 175; *notwendig* – *wajagha* 133; *durchleuchtig* – *caure spihdams* 116; *fahrlässig*, *verwegen*, *muhtwillig* – *nhebehdneex* 111, 64; *dumm* – *mullkis* 49; *gering* – *nheleetis* 144 u. tml., arī *pattgallwis* – *frech*, *verwegen*, *mutwillig* 64, *eigensinnig* 169, *halbstar-rig* 174, *wiederspännig* 210; tāpat *lielsirrds* 'großmutig' 80, *miext=schauls* 'zart' 64.

Manceļa vārdnīcā galvenokārt dotas adjektīvu pamata leksēmas, bet nedaudzos gadījumos parādītas perifrastiskas gradācijas formas (*itt ballts* 'fast weiß' 306, *itt wätz*

<sup>12</sup> J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, 365.

<sup>13</sup> Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, Rīgā, 1958, 268.

<sup>14</sup> K. Karulis, Cit. d., 293.

'fast alt' 19, *lohte schaur* 'fast eng' 53), gan pamazināmās nozīmes priedēklis *pa-* (*paballts* 'weißlicht' 206, *pa = drähgnis* 'etwas naß' 130, *pa = tumss* 'wenig finster' 60). Nekonsekventi dotas adjektīvu formas ar *ne-* – gan koprakstījumā, gan defisrakstījumā: *nhe = ass* 179, *nhe = labbs* 212, *nhepatteeß* 56, *nheceenięs* 214, *nheghuddris* 206, *nhejaux* 85, 89, *nhetaißnis* 50, *nhewässäls* 75 u. c.

Lielākas atšķirības no mūsdienu latviešu literārās valodas izpaužas adjektīvu s e m a n t i k ā.

Semantika visdažādākajos līmeņos – tā ir valodas būtība, jo valodas zīmēm ir viens uzdevums – paust noteiktu nozīmi, lai varētu panākt komunikāciju vai ekspresiju.

Vecajos latviešu tekstos daļa vārdu ir īpatnējas, no mūsdienu valodas zudušas leksēmas (retumis tās var būt saglabājušās izloksnēs), un parasti to nozīmi meklējam vārdnīcās. Īpaši noderīgas te var būt divvalodu tulkojošās vārdnīcās. Arī starp Manceļa vārdnīcā minētajiem adjektīviem ir gan leksēmas, kuru vairs nav mūsu valodā, gan arī tādas, kurām mainījusies nozīme vai vismaz stilistiskā nokrāsa. Šā raksta autore jau ir pievērsusies latviešu adjektīvu semantikas pārmaiņām<sup>15</sup>; šoreiz aplūkosim tieši „Lettus“ adjektīvus.

No mūsdienu valodas zudušo adjektīvu *atkīls* (*atkiels*) Mancelis dod kā ekvivalentu vairākiem vācu adjektīviem: *behend* 29, *geschwind* 74, *hurtig* 95, *mutig*, *frisch* 128. Jaunākā Vācu–latviešu vārdnīcā<sup>16</sup> nevienam no minētajiem vācu vārdiem nedod atbilstmi *atkīls*, bet tos tulko ar dažādiem citiem sinonīmiskiem adjektīviem: *behend* – *žigls*, *izveicīgs* VL 101, *hurtig* – *žigls*, *raits*, *nasks*, *ņiprs*, *izveicīgs* VL 332, *geschwind* – *ātrs*, *žigls* VL 279, *mutig* – *drošs*, *drosmīgs*, *drošsirdīgs*, *dūšīgs* VL 424, *frisch* – *svaigs*, *spīrgts*, *mundrs* VL 248; vārds *geil* šajā vārdnīcā tulkots nevis ar *laks-tains* vai *lakstīgs*, bet ar 1. /pārāk/ *trekns*, *lekns*; 2. *spēcīgs*, /pārāk/ *kupls*, 3. *miesaskārīgs*, *saldkaisls* VL 266.

Dažiem adjektīviem ir mainījusies forma vai kāds no vārda elementiem (piedēklis, priedēklis). Te minami tādi vārdi kā *peejemniegs* 'gefellig' 71, *genehm*, *angenehm* 73, *wehrt*, *lieb* 208, *peemannięs* 'erfahren, peritus' 57, *sajemniegs* 'angenehm' 21, *wissenahds* 'allerley weise' 205.

Manceļa dotais adjektīvs *piejemīgs* resp. *nepiejemīgs* ir atšķirīgs no tagadējās šā atvasinājuma nozīmes, t. i., 'tāds, kas nepieņem', vācu vārdiem *gefellig*, *lieb* var lietot nō tās pašas saknes verba darinātu divdabī *pieņemams*, *nepieņemams*. Tāpat vairs nemēdz lietot vārdu *nesajemīgs* 'unangenehm' vai 'unbegreiflich' nozīmē; attiecīgo vācu adjektīvu vietā tagad lietotu *nepatīkams* resp. *neaptverams*.

Daudzi vārdi to gadsimtu gaitā, kopš pastāv mūsu rakstu valoda, ir saglabājuši savu ārējo veidolu, bet ievērojami mainījušās to nozīmes. Tas sakāms gan par vienkāršiem adjektīviem, gan atvasinājumiem.

<sup>15</sup> A. B l i n k e n a, *Adjektīvu semantikas pārmaiņas latviešu rakstu valodā*, – Semantikas problēmas, Rīgā, 1982, 159–165.

<sup>16</sup> Vācu–latviešu vārdnīca, Rīgā, 1990 (saīsināti – VL).

Latviešu valodā – kā literārajā valodā, tā izloksnēs – pazīstams adjektīvs *dum(j)š* ‘dumm’. Latviešu literārās valodas vārdnīca<sup>17</sup> šim vārdam min tikai nozīmi ‘nesaprātīgs, neapķērīgs, mulķīgs’ (LLVV 1, 111); Manceļa vārdnīcā tam ir nozīme ‘nedaudz melns’ 164 un „Phraseologia Lettica“ arī ‘patumšs’ – *padumji Matti* ‘fahle Hare’ V, 246. K. Fīrekers šo vārdu dod ar tulkojumu *schwarz=lech* F II, 105, bet J. Langijs dod ar nozīmi ‘unklar, dunkel’ Lj 63.

Adjektīvam grezns LLVV 3, 139 minētas nozīmes ‘ļoti krāšņs’, arī ‘bagātīgs, dekoratīvs’, Manceļa vārdnīcā ar šo vārdu tulkoti vācu *hoffartig* 92, *hochfertig* 92, *üppisch* 197. Fīrekers savās vārdnīcas šo vārdu nemin, bet Langijs min *Gräznis/Graznis* ‘hofartig, der mit vielen Ringen sich sehen lassen’ Lj 79.

Mancelis nešķir vārdu *salds* un *saldens* nozīmes un abus tos dod kā ekvivalentus vācu adjektīvam *süß* 180. Mūsdienu literārajā valodā vācu vārdam *süß* atbilst *salds*, bet *saldens* (arī *iesaldens*, *pasalds*) nosauc šās pazīmes piemītību mazākā mērā (vācu *süßlich* VL 876). Vācu adjektīvam *süß* vārdi *saldens/saldans* atbilst daļā izlokšņu (Lizums, Gulbene, Varakļāni u. c. ME III, 668).

Nereti semantiskas atšķirības vērojamas atbilstošo sinonīmu vai pārnesto nozīmju izvēlē, piemēram, vācu *böß*, *arg* tulkots ar vārdiem *nicknis*, *ļauns*, *slimbs* 39; mūsu dienās vārdu *slims* (aizguvumu no vācu valodas) lieto nevis ar nozīmi ‘nikns, ļauns’, bet vienīgi ar nozīmi ‘nevesels’, ko Mancelis izmanto *krank*, *ungesund*, *schwach* 163 tulkošanai, turpretim vācu *arg* mūsdienās tulko ar *ļauns* VL 56, bet *böß* – ar *ļauns*, *slikts*, *dusmīgs*, *nikns* VL 132.

Mūsdienu valodas lietojumam īsti neatbilst Manceļa dotās atbilstmes *gerad*, *richtig* oder *strack*, kas apvienoti vienā šķirklī ka sinonīmi un tulkoti ar *garrsch/taissnis* 74: mūsdienu skatījumā adjektīvs *garš* šai rindā neiederētos.

Adjektīvs *nicknis* vairākkārt izmantots negatīvas nozīmes izteikšanai, un tā vietā mūsdienu valodā mēdz lietot priedekli *ne-*: *nicknis Ghaiß* 75 – *negaißs*, *nicknis darrbs* – *nedarbs*, arī *slikts darbs*, *nickna Zahle* 195 – *nezāle*.

Vārdu formu vēsturisko izveidi un etimoloģiju labi atspoguļo G. Manceļa dotais adjektīvs *wähsts*, ar ko tulkots vācu *lufftig* 119; te redzama divdabja forma no verba ar sakni *vē-* (sal. *vējš*, *vēdīt*, *vēsma*)<sup>18</sup>; tas pats arī šķirklī *dzestris/wehsts* – *kühl* 108. Mūsdienās šo adjektīvu pazīst formā *vēss*.

Atsevišķu adjektīvu semantiskās īpatnības izpaužas īpatnējos vārdu savienojumos, piem., *karrsts Zagglis* ‘Dieb in der Tat ergriffen’ 47. Tagad šī vārdkopa tādā nozīmē nav pazīstama, toties plaši pazīstams ir frazeoloģisms *uz karstām pēdām*<sup>19</sup>, kurā parādās šis adjektīvs un ko visbiežāk mēdz lietot, runājot par nozieguma atklāšanu. Neparasts mūsdienām ir adjektīva *gatavs* lietojums *ar gatavu naudu pirrkt* ‘mit bahr Geld

<sup>17</sup> Latviešu literārās valodas vārdnīca, I–VIII, Rīgā, 1972–1996 (saīsināti – LLVV).

<sup>18</sup> K. Karulis, Cit. d., II, 514.

<sup>19</sup> A. Laua, A. Ezeriņa, S. Veinberga, Latviešu frazeoloģijas vārdnīca, I–II, Rīgā, 1996, 105.



kaufen' 73; tagad šo nozīmi izteiktu ar citu adjektīvu – *pirkt par skaidru naudu* LLVV 71, 497. Īpatnējā nozīmē dots adjektīvs *caurs: cauras sahpes – Seitenweh* 167, ko dod arī ME I, 366, bet nemin LLVV.

Semantikas pārmaiņas vērojamas arī dažos atvasinājumos, piemēram, piedēklvārdu *peetitciēgs* Mancelis dod kā atbilsmi vācu *getrew* 75, *trewlich*, *fidus* 189, taču mūsu dienās šiem vācu adjektīviem atbilst atvasinājums ar citu piedēkli – *uzticīgs, uzticams* VL 283, arī *godīgs, patiess* VL 592; arī adjektīvam *übermütig* doto atbilsmi *wehliegs* 128 mūsdienās lieto ar citu nozīmi: 'pārgalvīgs, nebēdnīgs, augstprātīgs, uzpūtīgs' VL 601.

Kā pirmais latviešu valodas leksikogrāfs Georgs Mancelis ir pelnījis vislielāko cieņu, it īpaši, ja ņemam vērā, ka viss leksikas materiāls vārdnīcas autoram bija jānoklausās tautas dzīvajā runā un pašam ne vien jāsavāc, bet arī jāizvērtē, jo rakstu avotu Manceļa dzīves laikā latviešu valodā bija ļoti maz un tajos ietvertā leksika atspoguļota nekvalitatīvi un tematiski ierobežoti (galvenokārt tikai reliģiskie teksti). Vārdnīca „Lettus“ bija pamats, uz kura izauga visai respektējamā latviešu leksikogrāfijas celtnē.